

ZBORNİK HISTORIJSKOG INSTITUTA JUGOSLOVENSKE AKADEMIJE
sveska 5, Zagreb 1963.

U izdanju Historijskog instituta jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu izašlo je 5 knjiga Zbornika (1/1954, 2/1959, 3/1960, 4/1961. i 5/1963).

Ovaj časopis donosi naučna saopštenja u vidu studija, članaka i prikaza, pretežno iz istorije Hrvatske, a objavljuje i radove koji tretiraju pojedina pitanja iz jugoslovenske istorije. Vidno mjesto u Zborniku zauzimaju i prilozi kao što su »Zadaci naše historiografije«, »Historija i dijalektički materijalizam« itd., kao i radovi o pomoćnim istorijskim naukama.

Putem stalne rubrike »Ocjene i prikazi«, Zbornik prati i prezentira naučnoj javnosti najnovija dostignuća u istorijskoj nauci i njenim pomoćnim naukama dajući njihovu kritičku ocjenu. Redovno donosi i prikaze domaćih i stranih istorijskih časopisa.

U rubrici »Iz Arhiva Jugoslovenske Akademije« publikuju se istorijski izvori koje posjeduje ovaj Arhiv u vidu regesta, zatim rukopise (zaostavštine naučnih radnika) u kojima su eksceptirani podaci iz dokumenata za pojedine studije. Šta sve sadrži arhivska zbirka Jugoslovenske akademije, izloženo je u knjizi 2 (1959), kao i to iz koliko se skupina sastoji i kako je sređena. Ističe se da je veliki broj isprava (dokumenata) ovog Arhiva od godine 1378. publikovano u Smičiklasovom diplomatskom kodeksu, kao i drugim manjim izdanjima. Novopribavljeni dokumenti koji kompletiraju postojeće zbirke, poslije arhivističke obrade i izrade regesta, publikuju se u ovom časopisu, tako da su od knjige 2(1959) i u narednim, (u nastavcima) publikovana regesta isprava od XII do XIX vijeka.

Ovakva, već ustaljena praksa predstavlja koristan i kontinuiran rad na izdavanju arhivske građe, informišući čitaoce o obimu, količini građe koju posjeduje arhiv, njegovim fondovima i zbirkama, vremenu iz kojeg potiču, o stepenu sređenosti, što je veoma važno za naučnu upotrebu istorijskih izvora. Prezentiranjem građe putem regesta i njihovim publikovanjem, mrtvi kapital depoa dobiva svoju pravu vrijednost.

Posljednja sveska 5 (1963) ovog Zbornika donosi 14 priloga koji se odnose na različite probleme iz hrvatske i jugoslovenske istorije u rasponu od XIII vijeka, a posredstvom teksta »Stvaranje vojnopozadinskih organa u NOR-u« čitaoci se obavještavaju i o jednom problemu iz najnovije istorije XX vijeka.

U ovom godištu slijede rasprave:

Kiril Mihajlovski: **Stvaranje i uloga vojno-pozadinskih organa (VPO) u NOR-u.** Autor ukazuje da su vojno-pozadinski organi odigrali važnu ulogu

u toku NOR-a; njihov zadatak u prvim danima ustanka bio je mobilizacija masa, organizacija snabdijevanja oružjem i drugim potrebama. Tu funkciju vršili su štabovi partizanskih odreda i partijske organizacije. Međutim, širenje ustanka iziskivalo je sve veće angažovanje partizanskih odreda, isključivo na borbenim zadacima, zato se već u julu i avgustu 1941. pristupilo organizovanju komandi mjesta i partizanskih straža. Dalji razvojni put ovih organa tekao je onako kako se širio ustanak, stvarala oslobođena teritorija, što je proširilo i njihov djelokrug rada, a zadaci su postajali raznolikiji.

Zadatak partizanskih straža bio je: da štite imovinu i obezbjeđuju sigurnost stanovnika, da obezbjeđuju normalno funkcionisanje saobraćaja i zaštitu od pete kolone. Preuzeli su zadatke oko mobilizacije novih boraca i snabdijevanja oružjem.

Djelokrug rada vojno-pozadinskih organa proširio se i na oslobođenu teritoriju uz saradnju sa NOO radili su na učvršćivanju i organizovanju oslobođene teritorije. Marta 1942. uslijedila je naredba Vrhovnog štaba kojom se preciziraju dužnosti partizanskih straža. Ova naredba značila je osamostaljanje rada ovih organa. Nešto kasnije, aprila 1942. prema novoj odluci Vrhovnog štaba, formirane su komande područja koje koordiniraju rad komandi mjesta, a bile su izravno potčinjene glavnim štabovima.

Oktobra 1942. pri VŠ NOP i DVJ formira se Privremeni upravni odsjek sa zadatkom da organizuje rad i kontroliše partizanske vojne vlasti. Pored već pomenutih zadataka vojno-pozadinskih organa bilo je važno i preduzimanje mjera za sprečavanje zaraza koje su ugrožavale ne samo stanovništvo nego su prijetile da se prenesu na vojne jedinice. Obim zadataka ovih organa bio je, kako ističe autor, mnogo širi nego što to pokazuje ova radnja, pa bi u tome pogledu bila neophodna posebna studija.

Studija Herkov Zlatka: *Libra medicinalis ponderis viennensis*, predstavlja prilog izučavanju pitanja o razvoju bečkih mjera i utega kroz vijekove.

Nikola Gačeša piše o utvrđivanju objekata agrarne reforme na veleposjedu grofa Ivana Draškovića 1935. godine. Dokument o veleposjedu grofa Ivana Draškovića posjeduje Istorijski arhiv (APV) u Sremskim Karlovcima. Pomenuti dokumenat: »...predstavlja odluku Poljoprivrednog odeljenja predratne Savske Banovine kojom je izvršeno utvrđivanje objekata agrarne reforme na veleposjedu...«, ali, iako ne pruža podatke o konačnom sređenju agrarnih odnosa, ipak omogućava na osnovu datih podataka da stvorimo sliku o strukturi jednog veleposjeda kapitalističkog tipa. Ovaj veleposjed spada u red najstarijih, a prostirao se na osam (predratnih) srezova i pedeset opština u Zagorju, Slavoniji i Baranji. Iznijeti su cifarski podaci po srezovima: o mjestu i veličini oranica, vrtova i voćnjaka, livada, vinograda, pašnjaka, trstika, močvara i ribnjaka itd. Interesantni su i podaci koji govore šta je veleposjednik Drašković uspio zadržati od onog šta je agrarnom reformom bilo oduzeto u doba tzv. likvidacije agrarne reforme. Autor smatra da bi bilo: »...zanimljivo proučiti njegovu (veleposjed Draškovića — S. P.) genuzu i na osnovu toga izneti proces pretvaranja jednog poseda feudalnog tipa u veliko i relativno moderno kapitalističko poljoprivredno gazdinstvo«.

Dragovan Šepić objavljuje članak: **Angelo Vivante i talijanski iredentizam na Jadranu**. Povodom 50-godišnjice prvog izdanja Vivantove knjige *Iredentismo adriatico* sa podnaslovom **Prilog diskusiji o austro-italijanskim odnosima**, Šepić daje prikaz i ukazuje na važnost ove knjige, te potrebu da se utvrdi

mjesto koje ona zauzima u literaturi o jadranskom pitanju. Autor ističe njenu vrijednost ne samo za italijansku nego i našu historiografiju.

Vivante je u svojoj knjizi obradio samo problem Trsta i krajeva koji su po njegovom mišljenju nerazdvojni od Trsta, a to su Istra, Goriška i Gradiška (Julijska krajina); što se tiče austro-italijanskih odnosa, autor je težište bacio na buduće odnose s narodima koji su na istočnoj obali Jadrana.

Studija Miroslave Despot: **O privredi grada Varaždina u prvoj polovini XIX stoljeća** koristan je prilog proučavanju privredne istorije Hrvatske u XIX vijeku. Na osnovu konsultovanja velikog broja izvora i literature autor nam predočava faktore koji su bili od presudnog značaja za razvoj privrednog života ovog grada, u prvom redu osnivanje »Hrvatskog kraljevskog namjesničkog vijeća«, te 1767. prve samostalne hrvatske vlade sa sjedištem u Varaždinu. Taj procvat trajao je do velikog požara 1776, kada je uništeno oko 400 gradskih kuća a privredni život zamro. Poslije katastrofe »Narodno kraljevsko namjesništvo« mijenja sjedište, seli u Zagreb, što ostavlja vidnog traga na trgovačko-obrtni život grada. I onako teško stanje, izazvano požarom, pogoršano je nakon sklapanja ugarsko-hrvatske nagodbe 1868, kada je osjetno opala obrtnička proizvodnja, trgovina i promet, a manufakturne proizvodnje uopšte nije bilo. Tek poslije 1786. godine osniva se odmotavaonica svile koja je uticala na ostalu tekstilnu proizvodnju i zatim se razvijaju druge proizvodne grane: manufakture cikorijske, duhana i manja preduzeća.

Za privrednu istoriju Hrvatske značajan je i prilog Ivana Ercega: **Društveno-gospodarsko stanje na Perlasovim imanjima**. Na osnovu podataka koje pruža do sada poznata i proučena arhivska građa o prekosavskim posjedima koji su ranije ulazili u sastav zrinsko-frankopanskih imanja, a od 1725—1766. pripadali katalonsko-španjolskom grofu Perlas Rajmondu, napisan je rad koji osvjetljava položaj kmetova i gospodarskog stanja za vrijeme posjedovanja i uprave Perlasovih. Na osnovu iznijete analize autor u zaključku navodi da je izdvajanje ovih posjeda iz bivšeg zrinsko-frankopanskog veleposjeda bio negativan akt, ne samo za imanje nego i za tadašnju privredu Hrvatske. Ističe da je težak teret na kmetove predstavljalo podmirivanje trostrukih obaveza »... u raboti, u naturalnim proizvodima i u novcu«.

U vezi sa ovom tematikom — privredna istorija — u svesci »Zbornika« je i rasprava Olega Mandića: **Kmetovi u općinama oko Kvarnera od XIII do kraja XVIII stoljeća**. Autor ove rasprave suprotstavlja mišljenju Nade Klaić već prihvaćen stav u našoj historiografiji o klasnoj podjeli u srednjovjekovnim i novovjekovnim općinama koje zauzimaju Vinodol, kastavske gosposjtije, Rijeku i otok Krk i čine jedinstveno pravno područje; zatim na osnovu upoređivanja i analize velikog broja izvora kao i literature koja tretira tu problematiku kaže u vezi sa tvrđenjem Nade Klaić da ono »... nema nikakve materijalne podloge...« pa dalje ističe »... uspostavljaajući dihotomiju 'privilegovani' i 'pravi' kmet, koja se ne temelji niti na konkretnoj društvenoj situaciji kakvu prikazuju izvori, niti na sadržaju pojmova kojim se oni (M. Barada i N. Klaić — P. S.) služe. Za pozivističko pristupanje pojmovima u toj tezi karakteristična je činjenica da se postavlja problem klasnog raslojavanja kmetova u Vinodolu, a da se uopće ne uzimaju u obzir oni materijalno-ekonomski elementi koji ga uvjetuju«.

U saopštenju Miroslava Kurelca: **Repertorij srednjovjekovnih izvora — Repertorium fontium historiae medii aevi**, upoznajemo se sa pokretanjem inicijative za izdavanje međunarodnog i nacionalnog izdanja djela A. Pottha-

sta kao i njenoj realizaciji, jer je na skupu historičara srednjega vijeka održanom u Rimu 1954. konstatovano da je ovaj priručnik, koji je veoma koristan i već prava rijetkost (izašao 1896.), neophodan za rad na izvorima za istoriju srednjeg vijeka.

Pod pokroviteljstvom Instituto Storico Italiano per il Medio Evo in Roma, i drugih naučnih ustanova u Rimu, formirano je vrhovno tijelo Naučni komitet u koji su ušle sve naučne institucije angažovane na izradi Repertorija, koji je zamišljen kao potpuna prerada Potthastova djela.

Na stranicama ovog Zbornika vidno mjesto zauzima i rad Fedore Bikar: **Uloga Ervina Szaboa u radničkom pokretu Mađara i nemađarskih naroda Ugarske od 1900. do 1918.** U njemu je autor veoma pregledno izložio životni put i naučni rad Ervina Szabóa. Na formiranje Szabóa kao revolucionara — socijalistu presudan uticaj imali su ruski revolucionari-emigranti sa kojima je kontaktirao za vrijeme studija u Beču. Ervin Szabó bio je originalni marksistički mislilac i kao takav energično se suprotstavljao mehaničkom prenošenju socijalističke teorije i prakse; zalagao se i isticao da svaki revolucionarni pokret mora odgovarati specifičnim uslovima određene zemlje. Shvatanje važnosti nacionalnog i seljačkog pitanja i njegov stav prema tim problemima u uslovima mnogonacionalne Ugarske dokaz su njegove svestrane marksističke obrazovanosti i njegove sposobnosti da to znanje znalački primijeni na date uslove u Ugarskoj. Stav prema društvenim, političkim i nacionalnim odnosima Ugarske izložio je Szabó u brošuri: **Mađarska sloboda** (1902), koja ujedno ima značaj kao izvorna građa za taj period. Jasno formulisan stav o seljačkom pitanju iznio je u članku **Osnovi agrarne politike**, koji je napisan tek poslije višegodišnjeg proučavanja agrarnih problema.

Za rješavanje nacionalnog pitanja smatrao je značajna tri momenta: »borbu protiv nacionalnog ugnjetavanja što ga mađarska vladajuća klasa vrši na nemađarskim narodima; obranu progonjenih, potlačenih narodnosti i solidarisanje s njihovom borbom za nacionalna prava i slobode; dosljedno zalaganje za pravilnu nacionalnu teoriju i praksu Socijaldemokratske partije Ugarske, jačanjem uticaja i ravnopravnim učešćem socijaldemokratskih predstavnika nemađarskih naroda u socijalističkom pokretu«. Dalje nas autor upoznaje sa Szabóvim radom na omasovljavanju socijalističkog pokreta, njegovom borbom protiv oportunističkog socijal-demokratskog vođstva, radu u toku rata, te njegovom povezanošću i ličnim vezama sa srpskim i hrvatskim socijalistima.

Miroslav Montani prezentira u ovoj svesci članak: **Uz kamene spomenike na otoku Sv. Đorđa kod Perasta.** Na osnovu sačuvanih natpisa na kamenim pločama grobnica, podataka iz monografija i neobjavljenih rukopisa, napisan je rad o istoriji opatije na otoku sv. Đorđa i predstavlja prilog proučavanju istorije drevnog Perasta. Istorija Perasta vezana je za ovaj otok sve do XVII vijeka, jer se služba božija i sahranjivanje mrtvih izvodilo na Otoku, a poslije toga peraštani grade župnu crkvu sv. Nikole u Perastu, napuštaju porodične grobnice na sv. Đorđu i grade ih oko nove crkve. Uz ovaj rad priloženi su: tlocrt grobnica u crkvi, faksimili grčkih i rimskih natpisa, slike otoka iz Napoleonovih ratova, iz doba krivošijskog ustanka (1882), i slike grbova s grobnica.

S. Bajraktarević piše: **Nepoznati podaci o J. Hammeru**, piscu historije Otomanskog carstva. U želji da svoju pretpostavku o boravku Hammera u Splitu potkrijepi, autor je pretpostavio da je ovaj prevodilac i plodni pisac

mogao tom prilikom izdati i Splitske turske isprave. U tom cilju autor je u knjižnici Bečke akademije znanosti pregledao kopiju kompletnog rukopisa Hammerovih memoara i konstatovao da nema pomena o boravku u Splitu i njegovu Kaptolskom arhivu, a ni Orijentalnom institutu bečke Univerze nije poznato da je Hammer objavio Splitske turske isprave. Zbog toga konstatacija o boravku Hammera u Splitu, donesena od strane autora i objavljena u Ljetopisu Jugoslovenske akademije br. 57. (1953) str. 14, ostala je nepotvrđena.

Autor nas obavještava i o posjeti Hammerovom grobu nedaleko Beča, čiji je nadgrobni spomenik u obliku muslimanskog sarkofaga na kome su ispisani arapski i perzijski nadgrobni tekstovi, kao i stihovi na francuskom, talijanskom, engleskom i španjolskom jeziku, čime je odati poštovanje velikom piscu i prevodiocu istočnih jezika. Jedan od tih je i arapski natpis koji glasi:

On! Živi!

Upokojeni i pomilovani (počivši)

koji je upućen na milost

svoga Gospodara koji

prašta i oprašta

tumač triju (islamskih) jezika

Josif Hammerov

Duši mu lijep spomen!

Vladimira Tartaglia — Kelemen piše o izložbi 1874. u Narodnom domu.

Ovim prilogom autor nas obavještava o prigodnoj izložbi organizovanoj u čast otvaranja Hrvatskog sveučilišta. Ona predstavlja prvu izložbu u Zagrebu koja ujedno nagovještava početak nove epohe u razvoju naše likovne kulture toga doba. Na izložbi je bilo zastupljeno devet slikara sa dvadeset i jednom slikom, od toga dva iz inostranstva. To su slikari koji su živjeli i studirali u inostranstvu, nekim od njih ova izložba je bila slikarski debi, a drugi su već, izlažući u Rimu, dobili i povoljne kritike o svojim umjetničkim ostvarenjima.

Vasilije Krestić u članku: **Seljački nemiri u Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih godina XIX vijeka** daje jedan prilog izučavanju istorije Hrvatske i Slavonije u XIX vijeku, a rađen je na osnovu arhivske građe. Dati su odnosi na selu, položaj seljaka i nemiri poslije oslobođenja od kmetstva do nagodbe 1868. godine. Raniji radovi na ovu temu mahom su se zasnivali na prepisima objavljenim u vrijeme apsolutizma, i to je po riječima autora činjeno sporadično. Slomom apsolutizma seljak je postao politički slobodan i osjeća potrebu da iznese svoje želje i potrebe, ali u taj politički život ulaze nespremni. Imajući to u vidu, političke stranke pokušavaju da pridobiju seljake, jer su zbog svoje mnogobrojnosti bili važan politički faktor i služili im za ostvarenje njihovih ciljeva.

Rajka Modrić u saopštenju: **Iz građe za Rječnik srednjevjekovnog latiniteta Jugoslavije** (Nazivi stabala), upoznaje nas sa nazivima stabala gdje se uz klasična latinska imena javljaju slavenske, mađarske, pa i talijanske riječi.

U rubrici »Ocjene i prikazi« Marko Kostrenčić dao je prikaz rada — Nade Klaić: **Šta su kmetovi Vinodolskog zakona?**, Grga Novak u ovom broju piše o radu Zago Feruccia, **Consiglio dei Dieci**, Ferdo Čulinović pod naslovom **Novo djelo o životu i radu Valtazara Bogišića** prikazuje knjigu Werner G. Zimmermanna **Valtazar Bogišić 1834—1908**, a Vaso Bogdanov daje prikaz knjige Vječeslav Vildera **Bitka za rogove. Gdje je izvor spora srpskohrvatskog? Gdje je rješenje?**, London 1957.

U stalnoj rubrici »Iz arhiva Jugoslovenske akademije« H. Stipišić — M. Samšalović, u nastavcima objavljuju građu pod stalnim naslovom: Isprave Arhiva Jugoslovenske Akademije (nastavak — do 1526. godine). Bogatstvo tematike ove kao i prethodnih sveski Zbornika pružaju istoričarima značajne podatke iz njihove oblasti — djelatnosti, pa će im s toga i poslužiti kao izvanredno korisna literatura.

Subhija PRIBULJA